

INGA STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ

Kasdieniai surinkimininkų skaitiniai: Johanno Arndto *Szeßos Knygos apie Tikkra Krikščionuma* (1807) ir *Rojaus Darželis* (1807)¹

ANOTACIJA. XIX a. kilus religinio atbudimo, sustiprėjusio pamaldumo bangai, Prūsų Lietuvos liuteronai lietuviai ėmė burtis į maldų sueigas, vadinamuosius *surinkimus*. Maldininkai (arba *surinkimininkai*) amžiaus pradžioje savo poreikiams pradėjo formuoti kasdienį skaitomų knygų repertuarą, kuriame – ir Johanno Arndto *Sechs Bücher vom Wahrem Christentum* ir *Paradiesgärtlein* vertimai į lietuvių kalbą. Straipsnyje svarstoma, kokiais šaltiniais galėjo remtis Arndto *Szeßių Knygų apie Tikkrą Krikščionumą* (Karaliaučius, 1807) ir *Rojaus Darželio* (Karaliaučius, 1807) vertėjas (ar vertėjai). Darbe taip pat analizuojama, kaip buvo kuriama anoniminė prakalba „Priekalba šittu Knygu į Druka įdotoju“ veikalui *Szeßos Knygos apie Tikkra Krikščionuma*.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: surinkimininkai; pietizmas; Johannas Arndtas; *Sechs Bücher Vom Wahren Christenthum*, *Szeßos Knygos apie Tikkra Krikščionuma* (Karaliaučius, 1807); *Paradies = Gärtlein* (Königsberg, 1733); *Rojaus Darželis* (Karaliaučius, 1807); Michaelis Lilienthalis; Georgas Friedrichas Rogallis.

Johannas Arndtas parašė išskirtinai didelio pasisekimo sulaukusį religinės ugdomosios vokiečių literatūros veikalą *Vier Bücher vom Wahren Christentum*

¹ Straipsnis parengtas pagal Lietuvių kalbos institute vykdomą projektą „Moderniųjų iniciatyvų ir tradicijos dialogas: surinkimininkų judėjimas Mažajoje Lietuvoje“ (programa „Modernybė Lietuvoje“), kurį finansuoja Lietuvos mokslo taryba (Nr. S-MOD-17-10).

(1605–1609, *Keturios knygos apie tikrąją krikščionybę*). Knyga buvo skirta dvasininkams, tačiau vėliau ji tapo religine *namų* knyga, paplitusia tarp įvairių socialinių sluoksnių žmonių, išpažįstančių evangelikų liuteronų tikėjimą. Johannas Arndtas pirmiausia sietinas su Evangelikų liuteronų Bažnyčios atsinaujinimo sąjūdžiu pietizmu (vok. *Pietismus*). Nuo XVII a. pabaigos buvo leidžiami nauji Arndto raštų leidimai, jo biografijos, pietistai atsigręžė į jo veikalus *Wahres Christentum (Tikroji krikščionybė)* ir *Paradiesgärtlein (Rojaus darželis)*. Susidomėta Arndto veikalais ne tik jo tėvynėje, jo darbai buvo verčiami į daugelį Europos kalbų². Arndto knygas skaitė lietuvių kaimynai zalcburgiečiai, imigravę XVIII a. pradžioje į Prūsų Lietuvą³. 1733-aisiais Karaliaučiuje išėjo jo raštų leidimas vokiečių kalba, po dešimtmečio buvo paskelbtas vertimas ir į lenkų kalbą⁴. Lundo universiteto Bažnyčios istorikas Hildingas Pleijelis (1893–1988), tyręs švedų evangelikų liuteronų skaitymo įpročius po Reformacijos iki ankstyvojo XIX a., nustatė, kad švedų namuose Arndto *Wahres Christentum*, neskaitant evangelikų liuteronų giesmyno ir Šventojų Rašto, buvo dažniausiai inventorinėse bylose aptinkama knyga. Maža to, Stokholmo Karališkoje bibliotekoje išlikę 37 šio veikalo leidimai, spausdinti Švedijoje, leidžia manyti, kad ji buvo populiareesnė nei kitos religinės knygos⁵.

Johannesas Wallmanas, vokiečių istorikas, svarsto, kodėl *Wahres Christentum* populiarumas neblėso XVII–XVIII a.? Kodėl prie jos grįžtama XIX a.?

² *Wahres Christentum* buvo išversta į čekų, anglų, švedų, danų, slovakų, prancūzų, suomių, rusų, jidiš, turkų, sorbų, vengrų, latvių ir estų kalbas, žr. Stefan Reichelt, *Johann Arndts „Vier Bücher von wahrem Christentum“ in Russland. Verboten eines neuzeitlichen interkulturellen Dialogs*, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2011, p. 23–24 ir ten nurodytą literatūrą.

³ Walter Hubatsch, *Geschichte der Evangelischen Kirche Ostpreussens*, t. 1, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1968, p. 190.

⁴ Soldaujos (vok. *Soldau*, len. *Działdowo*) evangelikų liuteronų kunigo Samuelio Tschepijaus (Samuel Tschepius, 1678–1750) iniciatyva išleistas *Sześć ksiąg o prawdziwym Chrześcijaństwie* (Karaliaučius, 1743) Arndtas tapo prieinamas ir mozūrams. Pirmasis vertimas į lenkų kalbą (likęs rankraštyje) yra Vilniuje gimusio evangelikų liuteronų kunigo, Torunės akademinės gimnazijos profesoriaus Michała Bogusława Rutticho (1686–1729).

⁵ Hilding Pleijel, „Die Bedeutung Johann Arndts für das schwedische Frömmigkeitsleben“, in: *Der Pietismus in Gestalten und Wirkungen*. Festschrift für Martin Schmidt, Bielefeld: Luther Verlag, 1975, p. 383–394. Cituota pagal Johannes Wallmann, „Johann Arndt (1555–1621)“, in: *The Pietist Theologians. An Introduction to Theology in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, parengė Carter Lindberg, Oxford: Blackwell Publishing, 2005, p. 22.

Wallmanno teigimu, skaitytojai Arndto knygose rasdavo būtina nusiraminią ir paguodą visiems gyvenimo atvejams:

The enduring popularity of *True Christianity* through the entire seventeenth century and into the mid-eighteenth century, and its renewed popularity in the Awakening movement of the nineteenth century, can only be explained by the fact that readers were given a Christian devotional book in which they found all necessary consolation and comfort for life and death. A book, that only called people to repent could hardly have enjoyed a centuries long popularity among such broad classes of people.⁶

(Neblėstantį *Tikrosios krikščionybės* populiarumą per visą XVII a., iki pat XVIII a. vidurio, jo atgimimą religinio atbudimo judėjime XIX a. galima paaiškinti tik tuo, kad skaitytojai, imdami tikybinę krikščionių knygą, joje rasdavo nusiraminią ir paguodą, reikalingą gyvenime ir mirties akivaizdoje. Vargu ar knyga, kuri tik-tai kviestų žmones atgailai, ištikus amžius liktų populiari tarp visiškai skirtingų sluoksnių žmonių.)

Viena vertus, Arndto knygose skleidžiamos idėjos žmogų orientavo į asmeninę atgailą (vok. *Busse*) ir atsivertimą (vok. *Bekehrung*), kita vertus, kreipė į bendruomeninius santykius, į visuotinai priimtų dorovės normų laikymąsi. Vokiečių sociologas Maxas Weberis svarstė, kad protestantiškosios kultūros žmogui dorovė buvo susijusi su idėjomis apie *anapūs*. Pasak jo,

[...] šios idėjos absoliučiai valdė to meto žmogaus sielą. Be tų idėjų, kurių galia tais laikais pranoko viską, negalėjo prasidėti joks dorovinis atsinaujinimas, darantis rimtą įtaką praktiniam gyvenimui.⁷

Kad Arndto knygos *Wahres Christentum* tarnavo ir kaip asmeninis sielovados vadovas, paliudyta ir Karaliaučiaus universiteto teologijos profesoriaus pietisto Heinricho Lyzijaus (Heinrich Lysius, 1670–1731) biografijoje *Lebens-Beschreibung D. HENRICI LYSII* (1732)⁸. Čia rašoma, kad 1693-iaisiais, likus

⁶ Johannes Wallmann, *op. cit.*, p. 29.

⁷ Max Weber, *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*, Vilnius: Pradai, 1997, p. 85.

⁸ Gyvenimo apybraiža išspausdinta praėjus metams po Lyzijaus mirties.

metams iki studijų Halėje, Lyzijas išgyveno asmeninę, jo apsisprendimą nulėmusią dramą. Viešnagę tėvų namuose jis praleido melsdamasis, skaitydamas religinius raštus, tačiau, juose neradęs nusiramino (vok. *Trost*), religinio atbudimo sėmėsi įkvepiančioje Arndto knygoje:

Als er aber Festo Trinitatis predigen solte, fielen ihm die Worte: Joh. III. 5. Es sey denn daß jemand von neuem gebohren werde &c. mit der Frage: Ob er solches auch erfahren habe: so sehr in das Hertz, daß er der Unruhe nicht loss werden konnte. Er suchte Trost in Büchern und fand ihn nicht, und als er in der Meinung, er wäre jetzo nicht aufgeräumt, aus der Studier-Stube seines Vatern gienge, fand er auf der Erden ein Buch ohne Titul liegen, (es waren aber Joh. Arnds Bücher vom wahren Christenthum) welches er aufhub und darinen zu lesen anfieng; da er denn zu mehrern Erkäntniß von dem rechtschaffenen Wesen kam, und sich dahero entschloß, um hierinnen weitem Unterricht und Gewißheit zu erlangen, nach Halle zu gehen [...].⁹

(Kai jis per Trejybės šventę pamokslą girdėjo, jam įstrigę žodžiai iš Evangelijos pagal Joną 3,5 – tai yra kad kiekvienas iš naujo turėtų gimti ir pan. ir kilo klausimas – ar jis taip pat turi tą patirti? Kuo giliau ėmė į širdį, tuo labiau negalėjo atsikratyti jaudulio. Jis ieškojo nusiramino knygoje ir jo nerado. Ir kai taip galvodamas nieko nenuveikęs išėjo iš tėvo darbo kambario, surado ant grindų gulintį knygą be viršelio (tai buvo Johanno Arndto knyga apie tikrąją krikščionybę), paėmė ją ir pradėjo skaityti; labiau suvokęs, kas yra tikroji tiesa¹⁰, priėmė sprendimą vykti į Halę siekti mokslo [...].)

Gyvenimo aprašyme, nors ir statiškai, aprašomi Lyzijaus išgyvenimai, tačiau parodomas individualus santykis su Arndto knyga – ieškoti atsakymų į egzistencinius klausimus.

Šiame straipsnyje ketinama pristatyti vieno ryškiausių vokiečių teologo Arndto gyvenimo ir kūrybinę veiklą. Straipsnyje nevengta platesnio ekskurso aptariant autoriaus biografiją, taip pat pateikiant kūrybinės veiklos duomenis.

⁹ „Lebens-Beschreibung D. HENRICI LYSII“, in: *ACTA BORUSSICA ECCLESIASTICA, CIVILIA, LITERARIA. Oder Sorgfältige Sammlung Allerhand zur Geschichte des Landes Preussen gehöriger Nachrichten, Urkunden, Schrifften und Documenten.* III. Bd., 1 Stück. Königsberg und Leipzig: Christoph Gottfried Eckart, 1732, p. 55–56.

¹⁰ Veikiausiai tikslesnis, prasminis vertimas būtų: *tikrąją tiesą, kylančią iš Jėzaus.*

Darbe svarstoma, ar 1733 m. Karaliaučiaus vokiškas Arndto raštų leidimas galėjo būti vertimų *Szešos Knygos apie Tikkra Krikščzonuma* (Karaliaučius, 1807) ir maldaknygės *Rojaus Darželis* (Karaliaučius, 1807) šaltinis. Taip pat analizuojama lietuviška prakalba „Priekalba šittu Knygu į Druka Įdotoju“ veikalui *Szešos Knygos apie Tikkra Krikščzonuma* ir jos autoriaus kūrybinis užmojis.

1 pav. Johanno Arndto *Szešos Knygos apie Tikkra Krikščzonuma* (Karaliaučius, 1807) antraštinis puslapis; LNB: A1/807

JOHANNO ARNDTO GYVENIMAS IR VEIKLA

Liuteronų kunigas, Celės superintendentas Johannes Arndtas didžiąją gyvenimo dalį nugyveno Augsburguro religinės taikos periodu – laikotarpiu tarp Reformacijos ir Trisdešimtmečio karo (1618–1648). Jis gimė 1555 m. gruodžio 27 d. Vokietijoje, Ederico kaime, netoli Kioteno miesto, Anhalto regione,

evangelikų liuteronų kunigo šeimoje. 1575–1581 m. studijavo Helmstedto, Vitenbergo, Strasbūro ir Bazelio universitetuose pirma mediciną, vėliau teologiją. Studijuodamas mediciną domėjosi Viduramžių šveicarų gydytojo ir filosofo Paracelso (Paracelsus, tikrasis asmenvardis – Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim, 1493–1541) gamtamoksliniais veikalais. Jo įtaka žymi ir Arndto veikaluose, ypač ketvirtoje knygoje *Wahres Christentum*¹¹. Vokiečių Bažnyčios istoriko Wallmanno teigimu, svetima jam liko Aristotelio filosofija, kiek artimesni – Platonas, Seneka ir Epiktetas¹². Arndtas nepaliko biogramų, savo gyvenimo aprašymo, būdingų to meto dvasininkijos elitui. Beveik nieko nežinoma apie jo jaunystę, šaltiniais paliudyti tik vėlesni metai, jam tapus liuteronų kunigu. 1583 m. Arndtas buvo ordinuotas kunigu Bernburge, paskui dirbo diakonu Ballenstedte. 1584-aisiais pradėjo kunigauti Baderborne, vėliau Kvedlinburge, Braunšveige (1599–1609). Pirmasis spausdintas jo veikalas buvo *Iconographia* (1596). Po trejų metų jo rūpesčiu išleista nauja rinkinio *Theologia Deutsch* (1597) redakcija. Į rinkinį pateko Tomo Kempiečio (Thomas a Kempis, 1379/1380–1471) *Imitatio Christi*, Romos katalikų kunigo Johanno von Staupitzo (1468 arba 1469–1524) ir dominikono mistiko Johanno Taulerio (apie 1300–1361) religiniai kūriniai. Šiuo žingsniu Arndtas į Evangelikų liuteronų bažnyčią grąžino Reformacijos laikotarpiu kritikos sulaukusius Viduramžių vokiečių mistikų kūrinius, kuriuos Martynas Liuteris ankstyvuoju veiklos periodu ypač palankiai vertino, o Reformatų Bažnyčia po Jono Kalvino (Jean Calvin, 1509–1564) aršios kritikos eliminavo.

Kunigaudamas Braunšveige, Arndtas išleido pirmąją knygą *Wahres Christentum* (1605), tačiau sulaukė prieštaringos ortodoksų dvasininkų reakcijos, prieš ją sukilo regiono patriciatas ir pirkliai. Pasitraukęs į Martyno Liuterio gimtinę Eislebeną, čia išspausdino užbaigtą savo darbą *Vier Bücher vom Wahren Christentum* (Magdeburgas, 1610; *Keturios knygos apie tikrąją krikščionybę*). Pakviestas tapti Braunšveigo–Liuneburgo superintendentu, Arndtas grįžo į Žemutinę Saksoniją, Celę; čia, turėdamas kunigaikščio Christiano Vyresniojo paramą, paskutinį savo gyvenimo etapą netrukdomas ėjo bažnytines pareigas ir tęsė literatūrinę veiklą. Arndtas 1612 m.

¹¹ Johannes Wallmann, *Der Pietismus*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005, p. 35.

¹² *Ibid.*

Magdeburge išleido metodišką maldaknygę *Paradiesgärtlein*, kiek vėliau paskelbė ir didesnės apimties pamokslų rinkinius: *Evangelienpostille* (1616), *Katekismuspredigten* (1616) ir *Auslegung des ganzen Psalter Davids* (1617).

Gyvenimo pabaigoje buvo išspausdinti jo traktatai *Lehr- und Trostbüchlein vom wahren Glauben und heiligen Leben* (1620), *De unione credentium* (1620), *Von der heiligen Dreifaltigkeit* (1620) ir *Repetitio apologetia* (1620), kurie vėliau buvo integruoti į *Vier Bücher vom wahren Christentum* ir sudarė penktąją bei šeštąją knygas. Eidamas 65 metus Arndtas mirė Celėje 1621 m. gegužės 11 d.

Arndto idėjų sklaidai nesutrūkdė ir Luko Osianderio jaunesniojo (Lucas Osiander II, 1571–1638), teologo iš Tiubingeno, karšta kritika, išdėstyta poleminiame darbe *Theologisches Bedenken und christlich-treuherzige Erinnerung über Arndts Wahres Christentum* (1623). Osianderis jam metė kaltinimus, esą Arndtas atitrūko nuo liuteronybės, rėmėsi sielovadais skirtais Viduramžių mistikų katalikiškos tradicijos kūriniiais¹³.

Į ginčus dėl Arndto knygų įsitraukė to meto teologai ir Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto akademinė bendruomenė, 1620 m. paviešiusi anticenzūrinį dokumentą *Responsum wegen der Bücher Joh. Arndts vom wahren Christentum*¹⁴. Šiame dokumente fakultetas pateikė ginantį išaiškinimą dėl Johanno Arndto nekaltumo ir doktrinos grynumo. Karaliaučiaus universitetas buvo greta Vitenbergo, Jenos universitetų, stojusių Arndto pusėn:

Unter den Freunden Arndtii finden sich nicht allein die berühmtesten einzeln Theologi, [...] und viele andere/ sondern auch gantze damahlige Theologische Facultäten / als die Königsbergische/ Wittenbergische und Jenaische/ so von seiner Unschuld und Reinigkeit der Lehre öffentlich gezeuget haben.¹⁵

¹³ Apie katalikiškos tradicijos veikalų įtaką Arndto knygoms žr.: Edmund Weber, *Johann Arndts Vier Bücher vom Wahren Christentum als Beitrag zur protestantischen Irenik des 17. Jahrhunderts*. Eine quellenkritische Untersuchung, 3 leid., Hildesheim: Gerstenberg Verlag, 1978; Hans Schneider, *Der fremde Arndt- Studien zu Leben, Werk und Wirkung Johann Arndts (1555-1621) (Arbeiten zur Geschichte des Pietismus, t. 48)*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, p. 197–215.

¹⁴ Prieš Arndto knygų cenzūrą nukreiptas dokumentas perspausdintas 1838 m. Johanno Friedricho Arndto (1802–1881) išleistoje knygoje *Johann Arndt, weiland General-Superintendent des Fürstenthums Lüneburg. Ein biographischer Versuch*, von Friedrich Arndt, Prediger an der Parochialkirche zu Berlin, Jn Commission bei Ludwig Oehmigke, Berlin, 1838, p. 276–282.

¹⁵ [Joachim Lange], *Die richtige Mittel = Straße zwischen den Abwegen der Absonderung von der euserlichen Gemeinschaft der Kirchen auch anderer Lehr = und Lebens = Irrungen Wie*

(Tarp Arndto draugų yra ne tik gerai žinomi pavieniai teologai, [...] ir daug kitų teologų, taip pat tuometinių Teologijos fakultetų, kaip Karaliaučiaus, Vitenbergo, Jenos, kurie viešai gynę jo nekaltumą ir mokymo grynumą.)

PIRMIEJI ARNDTO KNYGŲ VERTIMAI Į LIETUVIŲ KALBĄ

Pirmasis Arndto knygos *Sechs Bücher Vom Wahren Christentum* lietuviškas vertimas priskiriamas Papelkių kunigui Adomui Friedrichui Šimelpenigiui (Adam Friedrich Schimmelpfennig, 1699–1763), tačiau jo darbas liko rankraštyje, kuris vėliau dingęs per Septynmetį karą su Rusija. Apie 1757-uosius atliktą Šimelpenigio vertimą mini veikalo *Szešos Knygos apie Tikkra Krikščizonuma*¹⁶ (Karaliaučius, 1807)¹⁷ prakalbos „Priekalba šittu Knygu į Druka Įdotoju“ autorius:

pirm 50 Mettu jos buwuses Lietuwiškaiti perguldytos, nesa Senieje saka: kad Nobazdininks Szimmelpenningis papelkiu Kunigs, jau pirm Russu buwes wissas iš wokiškas y Lietuwiškaiti kalba parašes, bet per septynu Mettu Karrus wel buwuses suardytas ir iš pustytas, ir lietuwininkams tekti negallejo.¹⁸

Naujas Arndto knygos vertimas lietuvių skaitytojui buvo pristatytas XIX a. pradžioje. 1807 m. Karaliaučiaus spaustuvsė – Heinricho Degeno ir Heinricho

auch der Păbstischen Ketzler = Macherey [...] Von Joachim Langen Der Heil. Schrift Prof. Ord. auf der Kőnigl. Preuſ. Friedrichs-Universităt. Halle: Rengerischer Buchhandlung, 1712, p. 193.

¹⁶ XVII a. pabaigoje Arndto veikalą *Vier Bűcher vom Wahren Christentum*, pridėjus jo traktatus ir laiškus, sudarė jau šešios knygos.

¹⁷ [Johann Arndt], *Nobazdininko Jono Oranto, buwuso wyrauso Wyskupo Kunigaikštyssteje Lyniburkiej, ſešos Knygos apie Tikkra Krikščizonuma apie naudinga Prisiwertima, ſirdinga Gailesti ir Smutka del Grieku, kaip ir apie tikkra Tikkejima, ir ſwenta Gywenima wiernu Krikščizonu. Podraugei su Zegnone papildytoms Maldu = Knygomis, wadinamoms Rojaus = Darzelis. Karalauzujė, drukawotos prie Endrik Degen, 1807; naudotasi Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, Retų knygų ir rankraščių skyriuje saugomu egzemplioriumi (sign.: A1/807), įrištu kartu su 1807 m. Heinricho Hartungo spaustuvsėje išleistu *Rojaus Darželiu*. Ten pat saugomas ir dar vienas ta pačia signatūra pažymėtas, tačiau defektuotas, be antraštinio puslapio, knygos *Szešos Knygos apie Tikkra Krikščizonuma* egzempliorius.*

¹⁸ [Anonimas], „Priekalba šittu Knygu į Druka Įdotoju“, in: [Johann Arndt], *Szešos Knygos apie Tikkra Krikščizonuma*, p. 16.

Hartungo – išleidžiami pagrindiniai jo raštai: *Szešos Knygos apie Tikkra Krikščizonuma* ir maldaknygė *Rojaus Darželis*. Veikalo *Szešos Knygos apie Tikkra Krikščizonuma* vertimas į penkioliktąją, lietuvių, kalbą, kaip teigiama prakalboje, pasirodė įtampų, konfliktų metu, Prūsijos Karalystėje vykstant Frydricho Vilhelmo III karui su Bonapartu.

Knyga buvo parengta anonimiškai. Biržiška spėjo, kad iš vokiečių kalbos ją vertė mokytojas, pasaulietis pamokslininkas (*sakytovas*) Kristijonas Endrikis Meritikaitis (apie 1775 Nidoje? – prieš 1856)¹⁹. Lėšos veikalo leidybai buvo surinktos iš privačių asmenų. Tačiau lietuvių iniciatyva sutikta priešiška – spausdinimui nepritarę valdžios atstovai ketino darbą suspenduoti ir suvaržyti parėmusių knygos leidybą teises. Įsiplieskęs konfliktas paminėtas ir anoniminėje prakalboje:

o norint daug Rašte Mokytyju ir wyresnuju prieš ūsi gerra darba priešinosi, no-redami ta rods suardyti, ir susirodijo wissus Zozdo myletojus, kurrie ūsiu Knygu geide, ir ant tu Išdrukawojimo po mazumeli piningu buwo sudeje, kozna prie ju Wyrausybes po kurros jie ūsen ir ten tikt yra, suwadintiti ir tulimais Klausymais ir jiems burna uzkimšti norejo, ir josus wissus y Kalejima ymesti kettejo, ir cze ne mazei jos išgandino ir ybaugino [...].²⁰

Nepaisant pasipriešinimo ir trukdymų, knygą pavyko išspausdinti. Sudarytojų buvo sumanyta kartu realizuoti ir Arndto maldų knygelę *Rojaus Darželis* (1807)²¹, kuri, sekant vokiška leidybos tradicija, dažnai buvo šliejama prie *Sechs Bücher Vom Wahren Christentum*. Sprendžiant iš detalių, *Rojaus Darželis* buvo atspausdintas Hartungo spaustuvėje anksčiau. Mat veikale *Szešos Knygos apie Tikkra Krikščizonuma* kai kuriose vietose jau nukreipiama į konkrečius maldaknygės puslapius, pvz., *Malda, zurek Rojaus Darzeleje, ant Laiško 27*²² arba *Malda, dabbok Rojaus Darzelije ant 24. Laiško*²³.

¹⁹ Vaclovas Biržiška, *Senųjų lietuviškų knygų istorija*, d. 2, (Čikagos lietuvių literatūros draugijos leidinys), Čikaga: Naujienos, 1957, p. 153–154.

²⁰ [Anonimas], *op. cit.*, p. 16–17.

²¹ [Johann Arndt], *Jono Arnto buwusio wyrauso Wyskupo Lyneburke Rojaus Darželis pilnas Krikščioniškū Wiežlibystczū kaip tokios per Dwasės pilnas Maldas i Dušas yra sodinnamos [...]*, Karalauczuje Mete 1807. Išspauftas Karališkoj Knyg Drukkawonej Artungo; LNB: A1/807.

²² *Antros Knigos apie Tikkra Krikščizonuma*, in: [Johann Arndt], *Szešos Knygos apie Tikkra Krikščizonuma*, p. 306.

²³ *Ibid.*, p. 332.

1807 m. maldų knygelė ir jos vėlesni leidimai buvo išleisti anonimiškai. Biržiška spėjo, kad *Rojaus Darželį* kaip ir *Szeŝias Knygas apie Tikkrą Krikščizonumą* išvertęs tas pats sakytojas Mertikaitis²⁴. Šios nuomonės laikėsi ir Lietuvos bibliografijos rengėjai²⁵. Vis dėlto Mertikaičio giesmyne *Wissokies Naujes Giesmes arba Ewangeliŝki Psalmi* (Tilžė, 1817) publikuotų Arndto maldų ir *Rojaus Darželio* maldų kompleksinė lyginamoji kalbos (ortografijos, fonetikos ir morfologijos ypatybių) analizė nepatvirtino Biržiškos teiginio²⁶.

Maldaknygę *Rojaus Darželis* po devynerių metų pertraukos Hartungas vėl perspausdino²⁷. Paklausią knygą leisti ėmėsi ir Tilžės spaustuvininkas Johannas Heinrichas Postas. Jis, pagrindu paėmęs Hartungo leidimą, *Rojaus Darželį* išleido Tilžėje tais pačiais 1816-aisiais²⁸. XIX a. viduryje spaustuvių geografija dar labiau prasiplėtė; maldaknygės leidybos ėmėsi Johanas Frydrichas Francas Šrėderis, Priekulės spaustuvininkas, vėliau Jurgis Traušys, jį leista Kristupo Giedraičio Klaipėdoje XX a. pradžioje ir Martyno Jankaus Bitėnuose. Domo Kauno duomenimis, veikalas per šimtmetį sulaukė 22 leidimų²⁹. Knyga ypač domėjosi surinkimininkai, iš jos buvo skaitoma namuose ir surinkimų metu.

Surinkimininkai kasdien Knigas imdami liubija iš Jono Oranto Rojaus Darželio Maldas pasiskaityti. Psalmų knygos³⁰ taip Namūse kaip ir Surinkimūse mielai wartojamos, ypacz Giesmes su ŝlownais, czystai lietuwiŝkais Balsais tankei giedamos.³¹

²⁴ Vaclovas Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, d. 2, 1800–1864 m. ir I d. papildymai ir pataisai (Bibliografijos ir kritikos žurnalas *Knygos*, Nr. 7), Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1926, p. 114–115, taip pat žr. Idem, *Senujų lietuviškų knygų istorija*, p. 153–154.

²⁵ *Lietuvos TSR bibliografija*, ser. A: *Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969, p. 32, Nr. 94.

²⁶ Plačiau apie tai žr. Inga Strungytė-Liugienė, *XIX a. pirmosios pusės surinkimininkų giesmyių istorija (genezė ir kalba)*, daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014, p. 74–81.

²⁷ *Lietuvos TSR bibliografija*, p. 33, Nr. 96.

²⁸ *Ibid.*, p. 32, Nr. 95.

²⁹ Domas Kaunas, *Mažosios Lietuvos knyga: lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 169.

³⁰ Turimas omeny surinkimininkų giesmynas *Visokios naujos giesmės arba evangeliŝki psalmi*, kurį rengė Kristijonas Endrikis Mertikaitis (apie 1775 Nidoje? – prieš 1856).

³¹ W[iilius] Gaigalatis, *Ewangeliŝki Surinkimai Lietuvoje*, Priekulė, [s. l.: s. n.], 1904, p. 52.

XIX a. antroje pusėje lietuviškoje Prūsų Lietuvos religinėje periodikoje buvo skelbiamos žinutės apie parduodamas į lietuvių kalbą verstas Arndto knygas, planuojamus naujus jo leidimus. Tokia naujiena 1862 m. 45 numeryje pasirodė ir Frydricho Kuršaičio (1806–1884) leidžiamame savaitraštyje *Keleiwis iš Karaliáucziaus*, kur rašoma apie *Szeščių Knygų apie Tikrą Krikščionumą* naują leidimą, kurio prenumerata ir leidyba ketina rūpintis surinkimų sakytojas Mikelis Trupaitis (miręs 1883 m.) iš Prūselių (Pagėgių aps.).

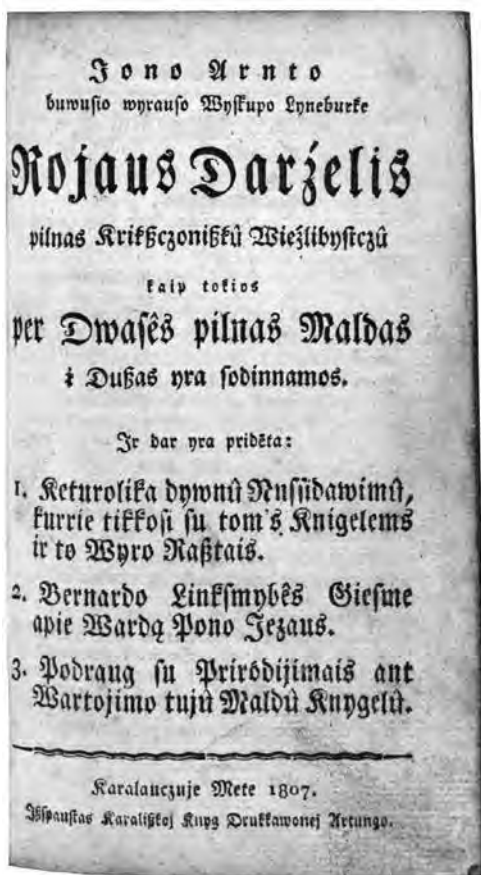
Orando gražiosios Knygos apie tikrąjį Krikščionumą, kurios kožnam Krikščioniumi, ant Kelio Dangun wedančiojo atsisekti meilijancziam, kaip tikras Kelrodis yra, tos lietuwiškoj Kalboj jau seney yra išpardawinėtos ir n'iera tujū dabar prie Knygininkū niekur gauti. Bet kadangi wis dar ir šime Szėse tokiū Dušeliū randas, šito Skarbo meilijancziujū, tay Kristaus Karalystę mylintieji Brolei Lietuwoj yra susitarę, šitas brangeses Knygas wël išdrukawodinti, o Brolis Mikelis Trupaitis Pruseliūse yra apsiėmęs, šitą Dalyką į Rankas imtis ir ant Galo išwesti.³²

Sakytojo Trupaičio parengta knyga buvo išleista 1864 m. Tilžėje Posto spaustuvėje. Gana vėlai, tik amžiaus antroje pusėje, pasirodė iliustruotas (57 paveikslėliais) veikalo leidimas. Jį, kaip spėjama, kunigo Martyno Keturakaičio (1848–1911) rūpesčiu 1879 m. išleido Heinricho Holco ir Martyno Šerniaus spaustuvė Klaipėdoje.

Palankus Arndto knygų vertinimas sietinas su kasdieniu Arndto knygų poreikiu. XX a. viduryje keičiantis skaitymo įpročiams, nutrūkus šio teologo knygų recepcijai viešojoje erdvėje, pasigirsta ir nevisiškai palankių nuomonių. Praėjus pusantro šimto metų nuo pirmo Arndto knygų leidimo lietuvių kalba, bibliografas ir knygotyrininkas Vaclovas Biržiška *Senųjų lietuviškų knygų istorijoje* (1957) apie Arndto knygas atsiliepė jau skeptiškai: *Kažkodėl šis neįdomus XVI–XVII amžiaus vokiškas tikybinis populiarizatorius Mažosios Lietuvos lietuviams ypatingai įtiko*³³.

³² [Anonimas], „Apsakimas“, in: *Keleiwis iš Karaliáucziaus Broliams Lietuwininkams Žinės parnešqs*, 1862, Nr. 45, 11. November, p. 183.

³³ Vaclovas Biržiška, *Senųjų lietuviškų knygų istorija*, p. 154.

2 pav. Johanno Arndto
Rojaus Darželio
(Karaliaučius, 1807)
antraštinis puslapis,
LNB: A1/807

JOHANNO ARNDTO RAŠTŲ LEIDIMAI KARALIAUČIUJE

Kokiu veikalu galėjo remtis Arndto knygų vertėjas (arba vertėjai)? Tyrimas rodo, kad lietuvių kalba paskelbti Arndto knygų vertimai *Szešos Knygos apie Tikra Krikszczonuma* ir *Rojaus Darželis* kompoziciškai artimesni 1733 m.³⁴ Karaliaučiuje Johanno Stelterio spaustuvėje išleistiems Arndto veikalams *Sechs Bücher Vom Wahren Christenthum* ir *Paradies = Gärtlein*³⁵. Veikalai

³⁴ Evangelikų liuteronų Bažnyčios teologas, profesorius *Danielius Heinrichas Arnoldas* (1706–1775) 1769 m. paskelbtoje trumpoje Bažnyčios istorijoje nurodė, kad Arndto raštai buvo išleisti 1732-aisiais, žr. [Daniel Heinrich Arnoldt], *D. Dan. Heinr. Arnoldts Kurzgefaßte Kirchengeschichte des Königreichs Preußen*, Königsberg: Johann Jacob Kanter, 1769, p. 718.

³⁵ [Johann Arndt], *Herrn Johann Arndts, Weiland General-Superintendentens des Fürstenthums Lüneburg, Sechs Bücher Vom Wahren Christenthum Von Heilsamer Busse, hertzlicher Reue und Leid über die Sünde, und wahrem Glauben, auch heiligem Leben und Wandel der rechten*

parengti Karaliaučiaus universiteto teologijos profesorių pietisto Georgo Friedricho Rogallio (1701–1733) ir Michaelio Lilienthalio (1686–1750) rūpesčiu. Svarbu paminėti, kad tai buvo pirmasis Arndto knygų leidimas Karaliaučiuje, išspausdintas palankiu pietistams metu. Karaliaučiaus universitetas buvo tapęs Halės pietizmo filialu³⁶. Pietistai turėjo tvirtą Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo I paramą, kuri leido jiems užsitikrinti aukštas akademinės ir administracinės pozicijas universitete.

Knygos *Sechs Bücher Vom Wahren Christenthum* prakalbą „Vorrede des Editoris an den Christlichen Leser“ parengė Lilienthalis. Šioje prakalboje jis rašė, kad rengiant knygą *Sechs Bücher Vom Wahren Christenthum* buvo atsižvelgta į naują Magdeburgo leidimą (1727), o autoriaus gyvenimo aprašymas perspausdintas iš Leipcigo leidimo *Das Leben des seeligen Arndts ist, aus der Leipziger Edition*. Knygos antraštiniame puslapyje yra pasakyta, kad čia pateko 10 autoriaus laiškų, kurių dauguma yra iš naujo versti iš lotynų į vokiečių kalbą. Veikalas buvo išleistas oficialiai, gavus Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto aprobaciją: „Mit Approbation E. Hoch = Ehrwürdigen Theologischen Facultæt zu Königsberg.“ Rogallio siūlymu knygą planuota parduoti už nedidelę kainą (30 lenkiškų grašių, vok. *Polnische Groschen*, arba 8 grašius, vok. *gute Groschen*), kad ji taptų prieinama ir žemesnio socialinio sluoksniu skaitytojams.

Požymiai, leidžiantys išvelgti vokiškų ir lietuviškų veikalų ryšį, – du tekstai, paskelbti būtent 1733 metų vokiškame leidime. Tai – „**Auszug aus dem Beschluß der Magdeburgischen Edition**“ (p. 1136; „Išrašas iš Magdeburgo leidimo pabaigos“) iš *Sechs Bücher Vom Wahren Christenthum* ir „**Die dreyzehende wunderbare Erhaltung**“ (p. 14–15; „Tryliktas stebuklingas nutikimas“), įtrauktas į maldaknygę *Paradies = Gärtlein*. Atitikmenys lietuviškame vertime – „Išrašas iš Pabaigos Magdiburkiške Perguldima“ (p. 104–105) *Szeþose Knygose apie Tikrą Krikščionumą* ir „Triliktas dywnas Išlaimimas“ (p. XXI–XXII) *Rojaus Darželyje*.

Iš naujo Magdeburgo leidimo (1727) perspausdintame tekste „Auszug aus dem Beschluß der Magdeburgischen Edition“ anoniminis autorius skaitytoją

wahren Christen: Samt dessen INFORMATARIO BIBLICO, [...] Zuletzt ist noch beygefügt des-selben geistreiches Gebet = Buch, oder sogenanntes Paradies = Gärtlein, mit Approbation E. Hoch-Ehrwürdigen Theologischen Facultæt zu Königsberg, Königsberg: Johann Stelter, 1733. Greifswaldo universiteto bibliotekos egzempliorius, sign. 520/Fv48.

³⁶ Plačiau apie tai žr. Wallmann, *Der Pietismus*, p. 128.

trumpai supažindino su Arndto knygos tikslais: pirmiausia pavaizduoti nuodėmingą žmogų, paskui šlovingą paveikslą Jėzaus Kristaus. Čia pat nurodė metodiškus patarimus, kaip žmogus turi „organizuotis“ atsivertimo, religinio atbudimo darbą:

Auszug aus dem Beschluß der Magdeburgischen Edition.

GOtt hat die Feder des seligen Arndts als einen Pinsel eines kunstreichen Mahlers gebraucht, hauptsächlich zwey Meisterstücke uns vor die Augen zu stellen: Einmahl die Gestalt unsers sündlichen Verderbens, und vors andere die herrliche Gestalt Jesu Christi. Die erstere Gestalt, nemlich die Tieffe der Boßheit im Menschen bildet der Gottselige Mann so scheuslich und entsetzlich ab, daß keine Grausamkeit der unbändigen wilden Thiere, kein Gift der Ottern und Scorpionen der Boßheit der Menschen gleich komme, sondern der boßhaftige Sünder sey eine wahrhaftige Larve und Ebenbild des Satans, und ein offener Schlund der Höllen. Und dies wird zu dem Ende so lebhaft und nachdrücklich dargestellt, damit ein jeder solche heßliche Gestalt an ihm selbst wahrnehmb, davor hertzlich erschrecken, leide tragen, und derselben loß zu werden von Grund des Seelen bekümmert seyn möge. Hingegen beweiset unser gottselige Arndt durch beywohnende göttliche Gnaden = Kraft wiederum ein Meisterstück, da er uns die herrliche schöne Gestalt Jesu Christi vor Augen mahlet, nicht nur wie sie an ihm selber ist die Herrlichkeit des eingebohrnen Sohnes vom Vater, voller Gnade und Wahrheit! Sondern auch wie er seine Herrlichkeit will darstellen an seiner Gemeine, welche da is sein Leib, nemlich die Fülle des, der alles in allen erfüllet.³⁷

Jšrašas iš Pabaigos Magdiburkiške Perguldima

Diews yra Plunksna nobaztininko Arndto kaip Pinzeli labay mokanczo Moloraus wartojes, ir wyrausei du mistrišku Darbu mums po Akkiu dedams: Ant pirmo Paweiksla musu griėšno Pagadinimo, ir potam šlowinga Paweiksla Jezaus Kristaus. Pirms Paweikslas, butent, kurri tas nobaznas Wyras nuzenklika tokia gille Piktenybe Zmoguje, didey baise ir išgastinga esancze, kad neijoks drastas Zweris, neijoks ygelims Angies ir Skorpiono, Piktenybei Zmogaus neprilyga, bet nelabassis Griekininks yra tikkra Baisybe ir Abrozaz Szetono, ir atwirri Nasrai Peklos. Jr taip gywai ir aiškey po Akkiu pastatoma yra kad koznas ta baisu Paweiksla gal ant sawes

³⁷ [Anonimas], „Auszug aus dem Beschluß der Magdeburgischen Edition“, in: [Johann Arndt], *Sechs Bücher Vom Wahren Christenthum*, p. 1136.

suprasti, ir to iš Szirdies išsigasti, todel smutyties, ir no to walnu pastoti, tur jis iš Grunto Dušos buti passirupimas. Jr priešais wel roda musu nobaznas Arnds per dieviškos malones Sylą grazu Mistriška Darba, kad jis mums šlowinga grazu Paweiksla Jezaus Kristaus po Akkiu paroda, ne tiktai kaip ji ant sawes yra Szlowe wiengimuso Sunaus iš Tewo, pilna Malones ir Tiesos, bet kad jis ir sawo Szlowe nor doti sawo Surinkimui. kursai yra jo Kunas, butent Pilnums to, kurs wislab wissose išpildo.³⁸

Antras charakteringas tekstas, įtrauktas į vokiškos maldaknygės rubriką „Vierzehen Wunder = Geschichte“ – tai „Die dreyzehende wunderbare Erhaltung“. Jo atitikmuo lietuviškame vertime – „Triliktas dywnas Išlaikimas“ skyriuje „Keturolika dywnų Nussidawimmū“. Čia nušviestas atsitikimas, esą įvykęs Rytų Prūsijoje. Jį 1718 m. gegužės 28 d. užrašęs Paistijuose (vok. *Peisten*, *Pehesten*, lenk. *Piasty Vielke*, Ylavos aps.) kunigavęs Davidas Duderstadtas³⁹. Jis pasakojo, kad liepsnose skendėjo vieno gyventojų namai. Mergaitė Ilsbė (vokiškame tekste – *Elisabeth*) sumanė grįžti ir išgelbėti ten paliktą Arndto maldaknygę. Ugnis pasiglemžė visus Ilsbės daiktus, liko nepaliesta tik maldų knygelė. Šią istoriją užfiksavo dokumentuose (vokiškame tekste – *gerichtlich* per Notarium publicum *auszuzeichnen*), o maldaknygę, nupirktą iš mergaitės, perdavė Paistijų bažnyčiai. Ją padėjo į sidabrinę skrynelę ir pastatė garbingoj vietoj – ant Altoriaus:

*Jeib toji [knyga – pastaba mano] kas Nedielę tarp esanczôs Diewo Szluzbôs ant Altoraus Peistês Bažnyczoje wissiem Parapionams ant Ženklo po Akkiu dēta butu.*⁴⁰

*(auch Sonntächlich, unter währendem Gottes = Dienst, auf dem Altar, der gantzen Gemeine in der Kirchen zu Pehsten, zum Wunder vorlegen zu lassen verordnet.*⁴¹)

³⁸ [Anonimas], „Įbrašas iš Pabaigos Magdiburkiške Perguldima“, in: [Johann Arndt,] *Szešos Knygos apie Tikkra Krikszonuma*, p. 104–105.

³⁹ Paistijuose Davidas Duderstadtas kunigavo 1711–1735 m., žr. Friedwald Moeler, *Altpreußische evangelische Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945*, t. 1, Hamburg: Im Selbstverlag des Vereins, 1968, p. 109.

⁴⁰ [David Duderstadt], „Triliktas dywnas Išlaikimas“, in: [Johann Arndt], *Rojaus Darželis*, p. XXI–XXII.

⁴¹ [David Duderstadt], „Die dreyzehende wunderbare Erhaltung“, in: [Johann Arndt], *Paradies = Gärtlein*, p. 14–15.

Reikėtų akcentuoti, kad nebuvo standartinės rubrikos „Wundergeschichten“ struktūros, kurios nuosekliai laikytųsi vokiškų maldų knygelių sudarytojais. Pavyzdžiui, į 1721 m. Bernburgo leidimą įtrauktas 1 pasakojimas, į Stokholmo (1723) – 4, o į Magdeburgo (1727) – 13. Į šiuos leidimus Duderstado pasakojimas nepateko. Taigi yra pagrindo manyti, kad vertėjas galėjo versti būtent iš Karaliaučiuje leisto vokiško Arndto leidimo.

KAIP BUVO KURIAMA „PRIEKALBA SZITTU KNYGU Į DRUKA ĮDOTOJU“?

Kitas tekstas, teikiantis medžiagos šaltinių analizei – lietuviška anoniminė prakalba „Priekalba šittu Knygu į Druka įdotoju“. Šią prakalbą yra pagrindo laikyti pusiau originaliu autoriaus darbu, nepaisant to, kad galima įžvelgti sąsają su kelių vokiškų veikalų tekstais. Lietuviška prakalba konstruota mozaikos principu, įterpiant į tekstą laisvai išverstus segmentus mažiausiai iš dviejų šaltinių. Keliamą hipotezę, kad vienas iš jų – Lilienthalio prakalba minėtam Karaliaučiaus leidimui, kitas – Viurtembergo pietisto Johanno Albrechto Bengelio (1687–1752) knygos *Sechzig erbauliche Reden über die Offenbarung Johannis*⁴² (*Šešiasdešimt pamokančių skaitinių pagal Apreiškimą Jonui*, 1788-ųjų arba kitas ankstesnis leidimas⁴³) 37 skaitinys. Prakalbos autorius citavo Bengelį, kuris, remdamasis paskutine Naujojo Testamento knyga Apreiškimu Jonui (14 skirsniu, 6–7 eilute), Arndtą palygino su Angelu, skelbusiu Evangeliją kiekvienai tautai, genčiai, kalbai ir žmonėms:

Priekalba, p. 13–14	Albrekts Bengelis sawo Išguldyme Apreiškimo Jono raša, kad Orants [t. y. Johannas Arndtas – pastaba mano] esas tas Angiels, apie kurri Jons 14. saka. Jr aš reggejau kitta Angela lekenti per Dangaus widdu tas turrejo amzina Ewangelia pranešti sedintems ir Gywenantiems ant Zemes, ir wissiem Pagonams ir gimminiems ir liezuwjems ir Zmoniems. Tas tare didzu Balsu: Bijokities Diewo ir dokit jam Garbe, nes atejo czesas jo sudo. ir melskities to kurs padare Dangu ir Zeme ir Marres ir Wandens Wersmes [...].
------------------------	---

⁴² Analizei pasirinktas Miunchene, Bavarijos valstybinėje bibliotekoje saugomas egzempliorius: [Johann Albrecht Bengel], *D. Johann Albrecht Bengels sechzig erbauliche Reden über die Offenbarung Johannis oder vielmehr Jesu Christi: samt einer Nachlese gleichen Inhalts. [...] Nebst einer nützlichen Anweisung, wie man diese Reden das Kirchen-Jahr über, als eine Postille lesen könne*. Neue Auflage. STUTGART: Johann Christoph Erhard, 1788; sign. Hom 119.

⁴³ Pirmasis knygos leidimas išėjo 1747 m. Štutgarte.

Bengel, 37 Rede, p. 746	C. 14.6. Und ich sahe einen andern Engel fliegen in der Mitte des Himmels, der hatte ein ewig Evangelium, zu verkündigen an die, die auf der Erden sitzen, und an alle Nation und Stammen und Sprache und Volk, 7. der sprach mit grosser Stimme: Fürchtet GOTT und gebet Jhm Herrlichkeit, weil die Stunde seines Gerichts gekommen ist: und betet Den an, der gemacht hat den Himmel und die Erde und das Meer und Wasser-Brunnen u. s. w.
-------------------------------	--

Viena vertus, lietuviška prakalba parengta neakademiškai. Skirtingai nei Lilienthalio prakalboje, neprofesionaliai cituojama literatūra, stokojama mokslinio aparato. Kita vertus, pratarinę sudaro logiška sistema, kuri turi konkrečius teksto struktūros elementus (pastraipas, sakinius). Šie teksto elementai leidžia užčiuopti prakalbos lietuviškam leidimui kūrimo strategiją. Lyginant lietuvišką pratarinę su vokiška, į akis krinta teminės sąsajos, kurias atskleidžia giminingas prakalbų autorių kūrybines intencijas. Dar įdomiau, kad panašių intencijų būta ir anksčiau – naudojant teksto struktūros elementus (apie juos kalbama toliau) konstruojama ir Brėmeno-Ferdeno superintendenteo Johanno Dieckmanno (1647–1720) pratarinė „Vorrede an den Christlichen Leser“ (rašyta 1706 m.) Arndto veikalui *Sechs Bücher Von Wahren Christenthum*⁴⁴. Skirtumas tas, kad Dieckmannas teksto elementus gerokai išplėtojo, temas išrutuliojo, pateikė išsamią **mokslinę** argumentuotą **filologinę** ir **teologinę analizę**.

Toliau pateikiamos temos, į kurias orientavosi lietuviškos prakalbos ir vokiškų prakalbų autoriai.

(1) Lilienthalio prakalboje aiškinama asmenvardžių *Johannes* ir *Arndt* reikšmė. Nurodoma, kad *Johannes* vokiškai yra *Gnaden-voll* (*malonės pilnas*), o *Arndt* – *Adler* (*erelis*). Lietuviškame tekste sakoma, kad Jonas *esti Malones pilnas*, o Orants (t. y. Arndtas) yra *wardu Erelis*. Pabrėžtina, kad tiek Lilienthalio, tiek lietuviškoje prakalboje asmenvardžių išaiškinimas pateiktas glaustai, nesileidžiant į platesnes interpretacijas.

⁴⁴ [Johann Arndt], *Herrn Johann Arnds, Weyland General-Superintendentens des Fürstenthums Lüneburg, Sechs Bücher Von Wahren Christenthum Von Heilsamer Busse, hertzlicher Reu und Leid über die Sünde, und wahrem Glauben, und heiligem Leben und Wandel der rechten wahren Christen [...]. Nebst einer ausführlichen Vorrede D. Johann Dieckmanns, Der Hertzogthümer Bremen und Verden General-Superintendentens*. Stokholm, auf Kosten guten Freunde, 1731. Žemutinės Saksonijos valstybinės ir Getingeno universiteto bibliotekos egzempliorius, sign. DD2000 A 230. Šiame leidinyje spausdinama Dieckmanno pratarinė vėlesnių Arndto leidimų sudarytojų buvo ne kartą naudojama. Ja rėmėsi ir Halės teologas Gotthilfas Augustas Francke (1696–1769) Arndto veikalo (1743) prakalboje.

Lilienthal, „Vorrede des Editoris“	Arndt heist Johann: Er muß JOHANNES heissen, Denn seine Seel ist Gnaden-voll; Die Welt mag Jhn mit Schmähen schmeissen, Und auf Jhn schütten Gall und Groll; So bleibt Er doch, ohn allen Streitet, Der gröste Adler [seiner] [uns{r}er] Zeit!
Priekalba, p. 13	taipo musu Orants aukštai wokiškøj Kalboj yra wardu Erelis, Orants buwo Wardu Jons, tai esti Malones pilnas, šis Jons Orants, šisai su Malone papildytasis Erelis, ir aukštai lieke. Kad Persekkinejimu srowes iš smako nasru ji negallejo nuskandint [...]

Tačiau Dieckmanno prakalboje pateikta išplėtota filologinė daiktavardžio *Adler* analizė. Dieckmannas aptarė gramatinę ir ortografinę žodžio realizaciją, jo vartoseną vokiškoje, anglosaksiškoje, norvegiškoje, islandiškoje ir kitų kalbų tradicijoje.

(2) Vokiškuose tekstuose paliudyta asmeninė evangelikų liuteronų kunigo patirtis, užsimenama apie tiesioginį jo santykį su Arndto skleistomis idėjomis ir poveikį jo asmenybei. Lilienthalio prakalboje (kaip, beje, ir Dieckmanno!) minimas Martinas Geieras (Martin Geier, 1614–1680), Leipcigo teologas ir evangelikų liuteronų kunigas, kuris skelbėsi, esą knyga *ji tikru krikščioniu padarė*. Lietuviškoje prakalboje šis momentas nusakytas lakoniškai ir glaustai, niveliuojant frazės autorystę:

Lilienthal, „Vorrede des Editoris“, [išnaša] i	Der Churfürstliche Sächsische Ober-Hoff-Prediger D. Martin Geier hat ungescheuet zu sagen pflieger: Dies Buch hat mich zum rechten Christen gemacht.
Priekalba, p. 14	kits wel: tos Knygas manne tikt tikru Krikščionimi tepadare.

(3) Prakalbose užsimenama, kad ne tik liuteronai, bet ir Romos katalikai vertino Arndto veikalą apie tikrąją krikščionybę. Lilienthalio prakalboje sakoma, kad vienas Romos prelatas išreiškęs nuostabą, jog liuteronų eretikas taip dvasingai rašo. Lietuviškoje prakalboje teigiama, esą ši knyga ir katalikų kunigus įtikinusi (*macnei perludijusi*) ir *Akkis atwere*:

Lilienthal, „Vorrede des Editoris“	so wol unter Evangelischen, als auch Leuten von andern Religionen, ([išnaša] h) welche von der darinnen verfaßten Wahrheit dermassen sind überzeuget worden, daß sie haben gestehen müssen, diese Bücher hätten ihnen zuerst die Augen recht aufgethan. [išnaša] h: Ein gewisser Römischer Prælat sagte: Er wundere sich, daß ein Lutherischer Ketzler so geistlich schreibe.
Priekalba, p. 14	Kad netiktai Luteriškus, bet ir nekurus Katilikiškus Kunigus ir kittus macnei perludijusi, kad wiens ju sakes, tos Knygas man pirma kart Akkis atwere

(4) Gana intriguojanti kita tema – esą Arndto knygas įsigiję jėzuitai, tačiau veikiausiai nežinoję, kas jos autorius, saugojo Madrido bibliotekoje:

Lilienthal, „Vorrede des Editoris“, [išnaša] h	Welch ein Lob die Jesuiten zu Madrit diesem Buch unwissend gegeben, daß sie es für eines der besten ihrer Bibliothek gehalten,
Priekalba, p. 14	Jr Jezawittay Madritte, nezinnodami, šes Knygas per gerrausas y sawa Knyginycza buwe ysideje

(5) Prakalbose pabrėžiama Arndto knygų sklaida – paminimi vokiški leidimai ir jo knygų gausūs vertimai į kitas kalbas. Tačiau šiuo atveju lietuviškos prakalbos autorius ne kiek atsižvelgė į Lilienthalio prakalbą, kurioje, beje, taip pat akcentuojamas knygų paplitimo aspektas, o atsigręžė į Bengelio 37 skaitinį veikale *Sechzig erbauliche Reden über die Offenbarung Johannis* (1788):

Lilienthal, „Vorrede des Editoris“	Sie sind in die Lateinische, Frantzösische, Englische, Holländische, Böhmische, Schwedische, Dänische auch so gar, nach dem Bericht der Zeitungen, in die Türckische Sprache übersetzt worden.
Bengel, p. 749–750	Jch will die Sprachen hersagen, worein man seine Schriften aus dem Deutschen übersetzt hat, Böhmisch, Dänisch, Englisch, Französisch, Holländisch, Jüdisch-deutsch, Lateinisch, Melabarisch, Polinisch, Russisch, Schwedisch, Türkisch, Ungarisch, Warugisch, Wendisch: und wer weiß, was noch weiter darzu kommen wird?
Priekalba p. 12	Ir wel kittose tikrose Knygose raša: kad šittos šio didelei Apšwiestoje wyro Knygos ir dar y daug kittu kalbu esanczes surašytos, kaip antai Wokiškoj sudabintas, o perwerstos y Biemiška, Daniška, Engeliška, Prencusiška, Ollenderiška, zydišk-wokiška, Lotiniška, Malaboriška, Lenkiška, Rusiška, Turkiska, Warugiška, wendiška.

Iš pavyzdžių matyti, kad lietuviškoje prakalboje teksto struktūros elementai (pastraipos, sakiniai) transformuoti, pasirinkta tema rutuliojama rezervuoti, tačiau iš esmės skleidžia panašią informaciją ir svarbiausia – perteikia analogišką Arndto pratarinės rašančiųjų užmojų. Šie teksto konstravimo elementai tekste funkcionuoja lyg argumentai, padedantys geriau skaitytojams atskleisti Arndto knygų poveikį bei pagrindžiantys jo knygų vertę ir paplitimą. Prakalboje taip pat akcentuojama, kad Arndto knygos peržengė konfesines ribas, jas vertino ne tik liuteronai, bet ir Romos katalikai.

IŠVADOS

XIX a. pradžioje į surinkimininkų judėjimą įsitraukę pasauliečiai savo poreikiams pradėjo formuoti kasdienį skaitomų knygų repertuarą, kuriame – ir Reformacijos veikėjo Johanno Arndto (1552–1621) ugdomosios religinės literatūros veikalo *Sechs Bücher vom wahren Christentum* ir maldaknygės *Paradiesgärtlein* vertimai į lietuvių kalbą.

Tyrimas rodo, kad lietuvių kalba paskelbti Arndto knygų vertimai *Szešos Knygos apie Tikkra Krikščizonuma* (Karaliaučius, 1807) ir *Rojaus Darželis* (Karaliaučius, 1807) kompoziciškai artimesni 1733 m. Karaliaučiuje išleistiems Arndto veikalams *Sechs Bücher Vom Wahren Christentum* ir *Paradies = Gärtlein*, kurie išleisti Karaliaučiaus universiteto teologijos profesorių pietisto Georgo Friedricho Rogallio (1701–1733) ir Michaelio Lilienthalio rūpesčiu (1686–1750). Požymiai, leidžiantys išvelgti vokiškų ir lietuviškų veikalų ryšį, – du tekstai, paskelbti **būtent** 1733 m. vokiškame leidime. Tai yra „Auszug aus dem Beschluß der Magdeburgischen Edition“ (p. 1136) iš *Sechs Bücher Vom Wahren Christentum* šeštos knygos pabaigos ir „Die dreyzehende wunderbare Erhaltung“ (p. 14–15) maldaknygėje *Paradies = Gärtlein*. Atitikmenys lietuviškame vertime – „Jšrašas iš Pabaigos Magdiburkiške Perguldima“ (p. 104–105) *Szešose Knygose apie Tikkra Krikščizonuma* ir „Triliktas dywnas Išlaikimas“ (p. XXI–XXII) *Rojaus Darželyje*.

Keliama hipotezė, kad anoniminė lietuviška pratarinė knygai *Szešos Knygos apie Tikkra Krikščizonuma* konstruota pasitelkiant Michaelio Lilienthalio prakalbą Karaliaučiaus leidimui ir Viurtembergo pietisto Johanno Albrechto Bengelio (1687–1752) skaitinių *Sechzig erbauliche Reden über die Offenbarung Johannis* (1788 m. Štutgarto arba kito ankstesnio leidimo) 37 skyriaus atskirus fragmentus.

- [ANONIMAS], „Apsakimas“, in: *Keleiwis isz Karaliáucziaus Broliams Lietuwinkams Žinés parnešqs*, 1862, Nr. 45, 11. November, p. 183.
- [ANONIMAS], „Priekalba šittu Knygu į Druka įdotoju“, in: [Arndt Johann], *Nobazdininko Jono Oranto, buwuso wyrauso Wyskupo Kunigaikštysfteje Lyniburkiej, šešos Knygos apie Tikkra Krikščzonuma apie naudinga Prisiwertima, širdinga Gailesti ir Smutka del Grieku, kaip ir apie tikkra Tikkejima, ir šwenta Gywenima wiernu Krikščzonu. Podraugei su Zegnone papildytoms Maldu = Knygoms, wadinamoms Rojaus = Darzelis. Karalauzujė, drukawotos prie Endrik Degen, 1807.*
- [ARNDT JOHANN], *Herrn Johann Arnds, Weyland General-Superintendentens des Fürstenthums Lüneburg, Sechs Bücher Von Wahren Christenthum Von Heilsamer Busse, hertzlicher Reu und Leid über die Sünde, und wahrem Glauben, und heiligem Leben und Wandel der rechten wahren Christen [...]. Nebst einer ausführlichen Vorrede D. Johann Dieckmanns, Der Hertzogthümer Bremen und Verden General-Superintendentens. Stockholm, 1731.*
- [ARNDT JOHANN], *Herrn Johann Arnds, Weiland General-Superintendentens des Fürstenthums Lüneburg, Sechs Bücher Vom Wahren Christenthum Von Heilsamer Busse, hertzlicher Reue und Leid über die Sünde, und wahrem Glauben, auch heiligem Leben und Wandel der rechten wahren Christen: Samt dessen INFORMATRIO BIBLICO, [...] Zulezt ist noch beygefügt desselben geistreiches Gebet = Buch, oder sogenanntes Paradies = Gärtlein. Mit Approbation E. Hoch-Ehrwürdigen Theologischen Facultaet zu Königsberg. Königsberg, gedruckt bey Johann Stelter, 1733.*
- [ARNDT JOHANN], *Jono Arnto buwusio wyrauso Wyskupo Lyneburke Rojaus Darzelis pilnas Krikščzonijškū Wiežlibystczū kaip tokios per Dwasės pilnas Maldas i Dušas yra sodinnamos [...], Karalauzujė. Išspauftas Karališkoj Knyg Drukkawonej Artungo, 1807.*
- [ARNDT JOHANN], *Nobazdininko Jono Oranto, buwuso wyrauso Wyskupo Kunigaikštysfteje Lyniburkiej, šešos Knygos apie Tikkra Krikščzonuma apie naudinga Prisiwertima, širdinga Gailesti ir Smutka del Grieku, kaip ir apie tikkra Tikkejima, ir šwenta Gywenima wiernu Krikščzonu. Podraugei su Zegnone papildytoms Maldu = Knygoms, wadinamoms Rojaus = Darzelis. Karalauzujė, drukawotos prie Endrik Degen, 1807.*
- [ARNDT JOHANN FRIEDRICH], *Johann Arndt, weiland General-Superintendent des Fürstenthums Lüneburg. Ein biographischer Versuch von Friedrich Arndt, Prediger an der Parochialkirche zu Berlin. Berlin, In Commission bei Ludwig Oehmige, 1838.*
- [ARNOLDT DANIEL HEINRICH], *D. Dan. Heinr. Arnoldts Kurzgefaßte Kirchengeschichte des Königreichs Preußen, Königsberg, bey Johann Jacob Kanter, 1769.*
- [BENGEL JOHANN ALBRECHT], *D. Johann Albrecht Bengels sechzig erbauliche Reden über die Offenbarung Johannis oder vielmehr Jesu Christi: samt einer Nachlese gleichen Inhalts. [...] Nebst einer nützlichen Anweisung, wie man diese Reden das Kirchen-Jahr über, als eine Postille lesen könne. Neue Auflage. STUTGART. Verlegt Johann Christoph Erhard, Buchhändler, 1788.*

- BIRŽIŠKA VACLOVAS, *Lietuvių bibliografija*, d. 2, 1800–1864 m. ir I d. papildymai ir pataisai (Bibliografijos ir kritikos žurnalas *Knygos*, Nr. 7), Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1926.
- BIRŽIŠKA VACLOVAS, *Senųjų lietuviškų knygų istorija*, 2 d., (Čikagos lietuvių literatūros draugijos leidinys), Čikaga: Naujienos, 1957.
- HUBATSCH WALTER, *Geschichte der Evangelischen Kirche Ostpreussens*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1968.
- KAUNAS DOMAS, *Mažosios Lietuvos knyga: lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.
- [LANGE JOACHIM], *Die richtige Mittel = Straße zwischen den Abwegen der Absonderung von der euserlichen Gemeinschaft der Kirchen auch anderer Lehr = und Lebens = Irrungen Wie auch der Päbstischen Ketzler = Macherey [...] Von Joachim Langen Der Heil. Schrift Prof. Ord. auf der Königl. Preuß. Friedrichs-Universität*. Halle: Rengerischer Buchhandlung, 1712.
- „Lebens-Beschreibung D. HENRICI LYSII“, in: *ACTA BORUSSICA ECCLESIASTICA, CIVILIA, LITERARIA. Oder Sorgfältige Sammlung Allerhand zur Geschichte des Landes Preussen gehöriger Nachrichten, Uhrkunden, Schrifften und Documenten*. III. Bd., 1 Stück. Königsberg und Leipzig: Christoph Gottfried Eckart, 1732, p. 52–67.
- LILIENTHAL MICHAEL, „Vorrede des Editoris an den Christlichen Leser“, in: [Arndt Johann], *Herrn Johann Arndts, Weiland General-Superintendentens des Fürstenthums Lüneburg, Sechs Bücher Vom Wahren Christenthum*, gedruckt bey Johann Stelter, 1733.
- MOELER FRIEDWALD, *Altpreußische evangelische Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945*, t. 1, Hamburg: Im Selbstverlag des Vereins, 1968.
- REICHELT STEFAN, *Johann Arndts “Vier Bücher von wahrem Christenthum” in Russland. Verboten eines neuzeitlichen interkulturellen Dialogs*, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2011.
- SCHNEIDER HANS, *Der fremde Arndt– Studien zu Leben, Werk und Wirkung Johann Arndts (1555–1621)*, (Arbeiten zur Geschichte des Pietismus, t. 48), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006.
- STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ INGA, *XIX a. pirmosios pusės surinkimininkų giesmyių istorija (genezė ir kalba)*, daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014.
- WALLMANN JOHANNES, *Der Pietismus*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005.
- WALLMANN JOHANNES, „Johann Arndt (1555–1621)“, in: *The Pietist Theologians. An Introduction to Theology in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, parengė Carter Lindberg, Oxford: Blackwell Publishing, 2005.
- WEBER EDMUND, *Johann Arndts Vier Bücher vom Wahren Christenthum als Beitrag zur protestantischen Irenik des 17. Jahrhunderts*. Eine quellenkritische Untersuchung., 3 leid., *STUDICA IRENICA*, parengė Wolfgang Philipp, Axel Hilmar Swinne, Hildesheim: Gerstenberg Verlag, 1978.
- WEBER MAX, *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*, Vilnius: Pradai, 1997.

Daily Readers of the *Surinkimininkai*: Johann Arndt's
Szešos Knygos apie Tikkra Krikščizonuma (1807)
and *Rojaus Darželis* (1807)

Summary

Early in the nineteenth century, the laymen who joined the movement of the *surinkimininkai* started compiling a repertoire of daily readers that included the Lithuanian translations of the work of educational literature *Sechs Bücher vom wahren Christentum* and the prayer book *Paradiesgärtlein* by the Reformation figure Johann Arndt (1552–1621).

Analysis shows that from the point of compositions, translations of Arndt's books into Lithuanian, *Szešos Knygos apie Tikkra Krikščizonuma* (1807, Königsberg, Heinrich Degen's print shop) and *Rojaus Darželis* (1807, Königsberg, Heinrich Hartung's print shop) are closer to Arndt's works *Sechs Bücher Vom Wahren Christentum* and *Paradies = Gärtlein* published in Königsberg in 1733 and prepared for publication by Pietist Georg Friedrich Rogall (1701–1733) and Michael Lilienthal (1686–1750), both theology professors at Königsberg University. Two texts published in the 1733 edition suggest a kinship between the German and Lithuanian volumes. These are "Auszug aus dem Beschluß der Magdeburgischen Edition" (p. 1136) from the end of book 6 of *Sechs Bücher Vom Wahren Christentum* and "Die dreyzehende wunderbare Erhaltung" (p. 14–15) in the prayer book *Paradies = Gärtlein*. Their equivalents in the Lithuanian translation are "Įbrašas iš Pabaigos Magdiburkiške Perguldima" (p. 104–105) in *Szešos Knygos apie Tikkra Krikščizonuma* and "Triliktas dywnas Išlaikimas" (p. XXI–XXII) in *Rojaus Darželis*.

A hypothesis is proposed that the anonymous Lithuanian foreword to *Szešos Knygos apie Tikkra Krikščizonuma* is based on Michael Lilienthal's foreword to the Karaliaučius edition of this work and on individual fragments of chapter 37 of *Sechzig erbauliche Reden über die Offenbarung Johannis* (the 1788 Stuttgart or another earlier edition) by Pietist Johann Albrecht Bengel (1687–1752).

KEYWORDS: *surinkimininkai*; pietism; Johann Arndt; *Sechs Bücher Vom Wahren Christentum*; *Szesos Knygos apie Tikkra Krikszczonuma* (1807, Königsberg); *Paradies = Gärtlein* (1733, Königsberg); *Rojaus Darzelis* (1807, Königsberg); Michael Lilienthal; Georg Friedrich Rogall.

Gauta 2018 10 26

Priimta 2018 11 05